

واکاوی نظری ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری در بیانات رهبر انقلاب اسلامی؛ با تأکید بر ICTS

ایمان عرفان‌منش^۱، سهیلا صادقی فسائی^۲
دریافت: ۱۳۹۵/۰۲/۱۸؛ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۱/۲۰

چکیده

مفهوم‌پردازی و اندیشه‌ورزی درباره جامعه ایران به منزله نوعی جامعه اطلاعاتی یکی از مسائل جدید پس از انقلاب اسلامی ایران محسوب می‌شود؛ از این رو در بیانات رهبر انقلاب اسلامی، ابعاد و ملاحظات اجتماعی-فرهنگی درباره فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، برجسته و قابل استخراج است. این مقاله با استفاده از رویکرد نظری «شکل‌گیری، عملکرد، و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی فناوری» و روش پژوهش اسنادی، تلاش کرده است ضمن مرور نظریه‌های مرتبط جامعه‌شناختی، مهم‌ترین ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری را در بیانات مقام معظم رهبری رمزگذاری، مقوله‌بندی و به‌لحاظ نظری، صورت‌بندی کند. بر این اساس، سه بُعد کلیدی عبارتند از: (۱) ویژگی‌های ماهوی و انگیزشی و جایگاه اجتماعی-فرهنگی فناوری؛ (۲) تمهیدات و ضرورت‌های اجتماعی-فرهنگی فناوری؛ (۳) آسیب‌ها و تهدیدهای اجتماعی-فرهنگی فناوری. در مجموع چنین به نظر می‌رسد که در اتصال مؤلفه‌های یادشده، علاوه بر بعضی ملاحظات نظری اجتماعی-فرهنگی، مضمون‌هایی مانند عقاید دینی، اخلاق، پایه‌های فکری فرهنگی، هویت ملی، تحرک، امنیت، و تأکید بر عاملیت جوانان ایرانی دارای اهمیت هستند. **کلیدواژه‌ها:** رهبر انقلاب اسلامی، فناوری (فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی)، جامعه، فرهنگ، جوانان.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: i.erfanmanesh@ut.ac.ir

۲. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: ssadeghi@ut.ac.ir

یکی از پیامدهای رویارویی جامعه ایرانی با فرایند مدرن شدن، تأثیرپذیری از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در سطوح خرد، متوسط و کلان بوده است. پس از رخداد انقلاب اسلامی در ایران، بخشی از ساختار و محتوای جامعه دستخوش تغییر شد که همچنان با توجه به تغییرات دنیای اجتماعی در سطح منطقه‌ای و جهانی در حال انطباق، انعطاف یا مقاومت است. یکی از مهم‌ترین دگرگونی‌های جهان اجتماعی در طول ۳۰ سال گذشته، رویارویی جامعه ایرانی با شاکله جدیدی از مناسبات اجتماعی و فرهنگی بوده است که از آن با عنوان «جامعه اطلاعاتی» یاد می‌شود. در سال‌های اخیر، رهبر انقلاب اسلامی در بیانات خود، فارغ از ابعاد سخت‌افزاری یا زیرساختی کلان، مطالبی را درباره برخی ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی مطرح کرده‌اند. این مسئله به‌ویژه در تعبیرهایی مانند «تهاجم فرهنگی» و «جنگ نرم» کاملاً آشکار است. یکی از ابعاد اجتماعی مهمی که مورد توجه بوده است، رابطه دین و معنویت با جامعه اطلاعاتی و همچنین رابطه مادی و گفتمانی تمدن غرب با فناوری‌های نوین در دشمنی‌ها و درگیری‌ها است که از نظر ایشان، نیازمند تحلیل جامعه‌شناختی است:

«ملت‌های مثل ملت ما که نه بمب اتم دارد، نه از لحاظ علمی به او فرصت داده شده در طول صد سال که هم‌پای پیشروان قافله علمی حرکت کند، در عین حال توانسته است توطئه‌های مجموعه کشورهای قدرتمند برخوردار از سلاح و تکنولوژی و ثروت مادی و رسانه‌ای را در مهم‌ترین میدان‌ها به عقب‌نشینی وادار کند و شکست بدهد. این در خور تأمل و تدقیق است. این را باید دانشمندان علوم سیاسی و علوم اجتماعی تحلیل کنند؛ ببینند نقش این معنویت‌ها چگونه خود را نشان می‌دهد، که امروز در ایران نشان داده» (خامنه‌ای، ۱۳۸۶، ۲۳ شهریور).

«الان اشغالگر در حال اشغال تدریجی است. این اشغالگر یک طبقه اجتماعی است؛ طبقه‌ای که دولت آمریکا و دولت‌های دیگر را به قدر توانایی و قدرت خود و آمادگی آن‌ها دارد هدایت می‌کند که اگر بخواهیم در یک عبارت برای این‌ها اسم معین کنیم، باید بگوییم «زرسالاران اقتدارطلب». هدفشان هم سیطره بر منابع حیاتی و مالی همه دنیا است. البته این سیطره، یک الزامات سیاسی دارد که همان نظم نوین جهانی است؛ یک الزامات علمی و اداری دارد که به تدریج خود را به آن نزدیک می‌کنند. مسئله جهانی‌سازی که امروز در تجارت، پول، فرهنگ، و شبکه‌های فرهنگی - مثل اینترنت و مانند آن - مطرح است، همه دانسته و نادانسته در خدمت این مجموعه طبقاتی است. البته تحلیل جامعه‌شناختی این‌ها خیلی دقیق، ریز، و مفصل است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳، ۱۱ آذر).

چشم‌اندازهای نظری مربوط به جامعه ایران به منزله یک جامعه اطلاعاتی هنگامی شایسته ژرف‌نگری است که به آن در بستری گفتمانی و تمدنی نگریسته شود. به تعبیر رهبر انقلاب اسلامی، ضرورت تمرکز علمی بر فضای مجازی کمتر از توجه به انقلاب اسلامی نیست (شهریاری، ۱۳۹۰، ۲۶ اسفند). در واقع بخشی از تغییرات هر جامعه‌ای، تابعی از تغییرات فناورانه است (گود^۱، ۱۹۶۳). امروزه هیچ قلمروی از زندگی انسان نیست که به‌گونه‌ای با انواعی از فناوری‌ها در تماس نباشد و از آن‌ها تأثیر نپذیرد (پایا، ۱۳۸۶، ۲۵؛ ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۲؛ کریمیان و احمدوند، ۱۳۹۱)؛ از این رو، عوامل فرهنگی جدید (مانند فناوری‌های نوین) می‌توانند به‌عنوان محرک تغییر عمل‌کننده (فاستر^۲، ۱۳۷۸، ۱۲۶ و ۱۲۷). براساس دیدگاه «تعاملی دیالکتیکی»، پدیده‌های اجتماعی، پدیده‌هایی متصلب و بدون تغییر نیستند، بلکه حاصل ترکیبی از ذهنیت، معنا، و غایت بوده و همواره در حال تغییر و شدن هستند. پدیده‌های اجتماعی بر یکدیگر تأثیر گذاشته و همدیگر را محدود و مشروط می‌کنند (بشیری، ۱۳۷۳، ۴).

فناوری، دارای معنا و معنابخش است؛ به‌گونه‌ای که می‌تواند بر کنش فرد تأثیرگذار باشد (کاستلز، ج ۱، ۱۳۸۵). اینترنت به‌عنوان یک میدان الکترونیک، گسترش یافته و از «جامعه هم‌کنشی» خبر می‌دهد (ویستر، ۱۳۹۰، ۲۰۶). این عرصه گسترده فناوری (اینترنت) در دامنه‌ای متنوع از نرم‌افزارهای کاربردی، تاروپود ارتباطات زندگی اجتماعی را به‌لحاظ کار، روابط خصوصی، شبکه‌های اجتماعی، اطلاعات، سرگرمی، خدمات عمومی، سیاست و مذهب تشکیل داده است (کاستلز، ۱۳۹۳، ۱۶۰ و ۱۶۱). ارتباطات تلفن همراه و قدرت رایانه از جمله مهم‌ترین شاخص‌های قرن بیست‌ویکم هستند که قدرت اطلاعات را غیرمتمرکز و پخش کرده‌اند (کاستلز، ج ۳، ۱۳۸۵، ۴۳۶). این تحولات، علاوه بر ارتباطات اجتماعی، سایر ابعاد زندگی اجتماعی مانند ساختارها، نهادها، ارزش‌ها، الگوهای رفتار و کنش اجتماعی، زبان و احساسات را تحت تأثیر قرار داده است (کاستلز و دیگران، ۲۰۰۷).

جی. ام. گارسیا مونت^۳ بر این نظر است که استقلال از فضا به‌عنوان یکی از ویژگی‌های تلفن همراه، گام جدیدی در فرایند «فردی شدن» است. برخلاف گذشته، ارتباطات، توسط ساختارهای عضویتی هدایت نمی‌شوند و در نتیجه، دموکراتیک‌تر و فردی‌تر شده و افراد، قدرت جدیدی به‌دست می‌آورند (گارسیا مونت و همکاران، ۲۰۰۶). همچنین هانس گسر^۴ به ابعاد توانمندساز

1. W. J. Goode
2. G. M. C. Foster
3. J. M. Garcia-Montes
4. H. Geser

تلفن همراه از جمله روابط اجتماعی، تحقق خواسته‌ها و اهداف، تثبیت دوباره موقعیت، همسریابی، مسئولیت‌پذیری، کنترل، آزادی فردی، جلوگیری از انزوا، تصمیم‌گیری و اطلاع از عرصه‌های خصوصی توجه کرده است (گسر، ۲۰۰۴؛ گسر، ۲۰۰۶). در مقابل، این فناوری، آسیب‌های جدی‌ای نیز درون خود دارد که کژکارکردهای آن به‌علاوه احساس توانمندسازی کاذب (در ابعاد مطرح‌شده در بالا) نیز از آسیب‌های جدی آن محسوب می‌شوند.

براساس شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات اتحادیه بین‌المللی مخابرات^۱ در گزارش گزارش سال ۲۰۱۶، ایران با کسب نمره ۴/۹۹، رتبه ۸۹ را در جهان داشته است (رتبه نخست جهانی مربوط به کره جنوبی بوده و رتبه نخست منطقه‌ای به بحرین اختصاص داشته است). همچنین، ضریب نفوذ اینترنت یکی از شاخص‌های بین‌المللی در زمینه فناوری اطلاعات است. در سطح جهانی، رتبه ضریب نفوذ کاربران اینترنت برای ایران، ۱۱۲ اعلام شده است. این رتبه بالاتر از تایلند، الجزایر، اندونزی، و هند است (جامعه اینترنتی، ۲۱ ژوئیه، ۲۰۱۶). در سال ۲۰۱۶، ضریب نفوذ اینترنت برای ایران، ۶۸/۵ درصد بوده است (جامعه اینترنتی، ۲۸ اوت ۲۰۱۶). به‌علاوه، براساس آمار بین‌المللی، تا ژوئن ۲۰۱۶، حدود ۵۶۷۰۰۰۰۰ کاربر اینترنت در ایران فعال هستند. در همان مقطع زمانی، تعداد کاربران خاورمیانه، ۱۴۱۴۸۹۷۶۵ نفر اعلام شده است (آمار جهانی اینترنت، ۱۲ سپتامبر ۲۰۱۶). ایران با دارا بودن ۴۰/۱ درصد کاربران اینترنت در خاورمیانه، رتبه نخست کاربران در این منطقه را دارد. سهم خاورمیانه ۳/۹ درصد در بین کاربران جهان است؛ بر این اساس، ۱/۵۴ درصد از کاربران جهانی اینترنت در ایران هستند. شمار کاربران ایرانی از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۱۶، تقریباً ۲۲۶/۸ برابر شده است.

با توجه به آمار مطرح‌شده، جمهوری اسلامی ایران عملاً در مسیر یک جامعه اطلاعاتی حرکت کرده و روزبه‌روز بر شتاب آن افزوده می‌شود. در چنین جامعه‌ای، آسیب‌ها یا فرصت‌ها به‌لحاظ اجتماعی و فرهنگی، ماهیت و عملکرد جدیدی خواهند داشت. به یک معنا، نه‌تنها ورود ناگهانی فناوری به یک جامعه، بلکه فناوری‌های از پیش برنامه‌ریزی شده می‌توانند نتایج ناخواسته و غیرمنتظره‌ای ایجاد کنند (دورف^۲، ۲۰۰۱). با توجه به نقش رایانه‌ها، مفهوم و نوع مشارکت اجتماعی و کنش‌های متقابل اجتماعی تغییر کرده است (محسنی، ۱۳۸۰، ۱۲۶).

با توجه به آنچه مطرح شد، این مقاله تلاش می‌کند ابعاد و مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی را از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، به‌عنوان یک اندیشمند اجتماعی برجسته،

1. ITU (International Telecommunication Union)

2. R. Dorf

استخراج و صورت‌بندی کند. مسئله‌شناسی کانونی عبارت از چپستی و چگونگی تفسیر ابعاد اجتماعی فرهنگی فناوری‌ها در بیانات رهبر انقلاب خواهد بود. در این راستا پرسش اصلی مقاله این است که «چه مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگی‌ای درباره فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی در بیانات رهبر انقلاب اسلامی به کار رفته است و چگونه می‌توان آن‌ها را به مثابه یک بعد نظری، صورت‌بندی کرد؟»

۱. پیشینه پژوهش

با وجود توجه پژوهش‌های مختلف انجام‌شده در این حوزه به ابعاد و مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، پژوهش‌هایی که به طور مشخص به بازخوانی بیانات مقام معظم رهبری در مورد این ابعاد و مؤلفه‌ها مربوط باشند، کمتر انجام شده‌اند و بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده بر مسئله جنگ نرم متمرکز بوده‌اند.

سید مسعود جزایری در پژوهشی به تحلیل جنگ نرم از منظر رهبر انقلاب اسلامی پرداخته و ضمن برشمردن مؤلفه‌ها و اجزای این جنگ، دلایل وجود جنگ نرم در مقطع کنونی و اهداف دشمن را معرفی کرده است. یکی از مهم‌ترین نشانه‌ها و ابعاد جنگ نرم، شیخون فرهنگی است. پژوهشگر در این بررسی، دلایل دشمنی با انقلاب اسلامی را نیز تحلیل، و ضرورت برنامه‌ریزی با محوریت نخبگان جوان را برجسته کرده است (جزایری، ۱۳۹۰).

داود عامری، مؤلفه‌های اساسی جنگ نرم براساس اغراض غرب را واکاوی کرده است. جهانی سازی غرب و غربی سازی جهان، مهم ترین هدف تحقق این جنگ بیان شده و فرایند آن در چهار مرحله، یعنی تغییر باور، تغییر اندیشه و احساس، تغییر رفتار، و تغییر ساختار از بیانات مقام معظم رهبری استخراج شده است. شیوه‌های جنگ نرم نیز عبارتند از ارضاء، اقناع، و اغوا. به علاوه، مخاطبان اصلی این جنگ، جوانان و نخبگان هستند و نامحسوس بودن، دوستی نمایی، هزینه کمتر، انعطاف، و انطباق پذیری به عنوان برخی از ویژگی‌های آن برشمرده شده‌اند (عامری، ۱۳۹۰).

شهرزاد شریعتی و محمد عظیمی نیز در پژوهشی پس از توجه به جنبه‌های بحران فرهنگی جنگ نرم، با استفاده از روش دلفی، راهبردهایی را برای رویارویی با این تهاجم مطرح کرده‌اند. در این راستا نویسندگان، استفاده از تجهیزات و زیرساخت‌های فرهنگی - هنری مطرح شده در بیانات رهبر انقلاب را به عنوان یکی از راه‌های پایداری فرهنگی ارائه کرده‌اند (شریعتی و عظیمی، ۱۳۹۳).

۲. مفهوم‌شناسی فناوری و جامعه اطلاعاتی

۲-۱. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی

گی‌روشه^۱ بر این نظر است که فناوری، عنصری از فرهنگ است، زیرا پیشرفت فناوری کاملاً به پیشرفت علم وابسته است (روشه، ۱۳۸۷، ۵۸). دیدگاه غالب این است که فناوری، ادامه طبیعی علم است (توکل، ۱۳۹۰، ۱۷). به‌لحاظ فرایندی نیز پدیده مهم مرتبط با فناوری، صنعتی شدن است که باعث به‌کارگیری و بسط فناوری شده است (لادریه^۲، ۱۳۸۰، ۸۵). می‌توان به فناوری به‌منزله یک ابزار اجتماعی نگریست (هنسون و نارولا^۳، ۱۳۸۱، ۳۰). سازمان ملل متحد فناوری را به‌عنوان مجموعه اطلاعات، مهارت‌ها، روش‌ها، و ابزار لازم برای ساختن محصولات مورد نیاز و کاربرد آن‌ها یا تأمین خدمات مفید و مورد نیاز پذیرفته است (عباس‌پور، ۱۳۶۶، ۲۱۲). از نظر آنتونی گیدنز^۴، فناوری به‌معنای کاربرد دانش در تولید محصول از منابع جهان مادی بوده و شامل ایجاد ابزار مادی است که در کنش متقابل انسان با طبیعت به‌کار می‌رود (گیدنز، ۱۳۸۲، ۸۱۲). فناوری اطلاعات نیز به‌معنای شکل‌های فناوری مبتنی بر پردازش اطلاعات و شامل اجزای مدارهای میکروالکترونیکی است (گیدنز، ۱۳۸۲، ۸۱۲). از نظر مانوئل کاستلز، فناوری به‌معنای استفاده از دانش علمی برای تعیین روش‌های انجام امور به شیوه‌ای تکرارشونده است (کاستلز، ۱۳۸۵، ج ۱، ۵۹).

۲-۲. جامعه اطلاعاتی

جامعه اطلاعاتی، دربرگیرنده مجموعه‌ای از واقعیت‌ها است که می‌تواند وضعیت فرهنگ و معرفت و شیوه‌های زندگی را دگرگون کند (ماتلار^۵، ۱۳۸۰، ۲۱)؛ این به آن معنا است که وضعیت جهان از شکل‌های قدیمی توسعه صنعتی فراتر رفته است. از نظر فرانک ویستر^۶، بشر در حال ورود به نظام جدیدی است که اطلاعات در آن به‌لحاظ کمی و کیفی، تعیین‌کننده خواهد بود. انقلاب میکروالکترونیک در اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ رخ داد (ویستر، ۱۳۹۰، ۲۱). در میان نظریه‌های مربوط به جامعه جدید، می‌توان به ایده‌هایی مانند جامعه صنعتی نوین (جان کنت گالبرایت^۷)، جامعه توده‌ای (ادوارد شیلز^۸)،

فصلنامه علمی - پژوهشی

۶

دوره دهم
شماره ۱
بهار ۱۳۹۶

1. G. Rocher
2. J. Ladriere
3. J. Hanson & U. Narula
4. A. Giddens
5. A. Mattelart
6. F. Webster
7. J. K. Galbraith

جامعه فن‌سالارانه (تورستاین و بلن^۲)، جامعه معرفتی (پیتر دراگر^۳)، جامعه طبقه خدمت‌رسان (رالف دارندورف^۴)، جامعه شبکه‌ای (مانوئل کاستلز) و جامعه نمایشی و شبیه‌سازی (ژان بودریار^۵) اشاره کرد (صبوری، ۱۳۷۷، ۹۲؛ کیویستو^۶، ۱۳۷۸، ۶۵).

وبستر به پنج دسته از تعریف‌های جامعه اطلاعاتی شامل تعریف‌های فرهنگی، اقتصادی، شغلی، فناورانه، و مکانی اشاره کرده است. وی براساس دو معیار پیوستگی یا گسستگی تغییرات جدید با جامعه صنعتی و مدرن، دسته‌بندی دومی نیز ارائه داده است (وبستر، ۱۳۹۰). همچنین، لازلوزی کاروالیکس^۷، سنخ‌شناسی شش‌گانه‌ای به شرح زیر از جامعه اطلاعاتی ارائه کرده است (کاروالیکس، ۲۰۰۹): ۱. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان یک موضع صنعتی مسلط جدید؛ ۲. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان یک ماده پسا صنعتی؛ ۳. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان یک آرمان و انگاره اجتماعی مبتنی بر تحلیل فرایندها و در خدمت درک و برنامه‌ریزی راهبردی؛ ۴. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان درک جهان معاصر و آینده نزدیک؛ ۵. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان سیاست (قدرت برنامه‌ریزی اجتماعی)؛ و ۶. جامعه اطلاعاتی به‌عنوان کانون تمرکز سنتز اجتماعی.

۳. مرور نظری

۳-۱. فناوری، ساختار، و عاملیت

می‌توان برای فناوری هم ویژگی عاملیت و هم ویژگی ساختاری قائل شد. ژان لادریر بر این نظر است که ورود فناوری به زندگی اجتماعی به ساختارزدایی یا ساختاریابی دوباره می‌انجامد (لادریر، ۱۳۸۰، ۸۴). فناوری به‌طور قابل توجهی به توانمندی انسان، چه از نظر کمی و چه از نظر کیفی، می‌افزاید. البته فناوری، ویژگی تحمیل‌شوندگی را نیز درون خود دارد (لادریر، ۱۳۸۰، ۹۷). همچنین، فناوری، خود شکلی از کنش است (لادریر، ۱۳۸۰، ۱۰۸). از نظر کاستلز، مفهوم کنشگر به گستره‌ای از موضوع‌های مرتبط با کنش اشاره دارد که عبارتند از: کنشگران فردی، گروهی، سازمان‌ها، نهادها، و شبکه‌ها (کاستلز، ۱۳۹۳، ۵۴). در پارادایم دوجوهی فناوری، که بسیاری از

1. E. Shils
2. T. B. Veblen
3. P. F. Drucker
4. R. G. Dahrendorf
5. J. Baudrillard
6. P. Kivisto
7. L. Z. Karvalics

نظریه‌های جامعه اطلاعاتی درون آن قرار دارند، به متغیرهای انتخاب، کنش، و سوژگی انسان‌ها در رویارویی با فناوری‌ها توجه می‌شود (بهرامی کمیل، ۱۳۹۱، ۳۷). البته درباره عاملیت فناوری، دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. برخی بر این نظر هستند که با وجود فراوانی دیدگاه‌ها، باید به این موضوع توجه کرد که عاملیت فناوری، عاملیتی تبعی، یعنی فاقد اراده و اختیار است. اساساً طبیعت و دست‌ساخته‌های بشر می‌توانند دارای عاملیت تبعی باشند (رضایی، ۱۳۸۳، ۲۷-۲۳).

بر اساس نظریه‌هایی که ویژگی ساختاری فناوری و تغییرات فنی (تکنیکی) در جامعه را برجسته کرده‌اند، کنش، تحت تأثیر و در محدوده‌ای مشخص از محیط فناورانه اتفاق می‌افتد و بالطبع فناوری بخشی از ساختار جامعه را تشکیل داده و می‌تواند به محدود شدن یا تقویت کنش انسانی بینجامد. وجه اشتراک نظریه‌های کارل مارکس، لوئیس مامفورد و ژاک اللول^۱ این است که همه آن‌ها تحمیل ساختاری فناوری بر کنش انسانی را مطرح کرده و برای فناوری، عاملیت مستقل و ویژگی تحمیل‌شونده‌ای بر اراده و کنش انسانی قائل شده‌اند. در مقابل، برخی دیگر از نظریه‌ها، فناوری را نوعی کنشگر معرفی می‌کنند. بر این اساس، فناوری‌ها به عاملیت انسان کمک و آن را تقویت می‌کنند. نظریه‌پردازان «نظریه کنشگر-شبکه»، یعنی میشل کالن و برونو لاتور^۲ (کالن و لاتور، ۱۹۸۶؛ کالن و لاتور، ۱۹۹۹) و نظریه «سایبرگ»^۳ از دونا هاراوی^۴ (هاراوی، ۱۹۹۱) از جمله این نظریه‌ها هستند.

ویلیام داتن^۵، در تحلیل مسائل مربوط به جامعه اطلاعاتی چارچوب نظری «بازپیکربندی دستیابی» را ارائه کرده است. بازپیکربندی دستیابی، قدرت ارتباطی نسبی کنشگران را تغییر می‌دهد که نیکلاس گارنهام^۶ آن را ظرفیت تسلط بر دانش، اقتصاد، و ظرفیت‌های فناوری برای دستیابی، طراحی، تولید، به‌کارگیری، تملک و کنترل وسایل ارتباطی تعریف کرده است. این انتخاب‌های دیجیتال در انزوا انجام نمی‌شود، بلکه با نتایج حاصل از تصمیم‌های گرفته‌شده توسط بسیاری از کنشگران در یک بوم‌شناسی بازی‌های به‌هم‌پیوسته، در عرصه‌های زیادی در کنش متقابل مداوم هستند. پیامدها از طریق گفت‌وگو و هم‌نوایی کنشگران در هر بازی و چگونگی تأثیر هر بازی بر دیگران حاصل می‌شود (گارنهام، ۱۹۹۹، ۷۷). یکی از ارزش‌های چنین چشم‌اندازی این است که نشان می‌دهد چگونه افراد قادر به تأثیرگذاری بر نتایجی هستند که

1. K. Marx, L. Mumford, & J. Ellul
2. B. Latour & M. Callon
3. Cyborg
4. D. Haraway
5. W. H. Dutton
6. N. Garnham

بر اساس تصمیم‌های گرفته‌شده می‌توانند مسیرهای مختلفی را در پیش گیرند. فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی می‌توانند از راه تفویض اختیار به برخی بازیگران و سلب آن از برخی دیگر، قوانین شماری از بازی‌ها را به گونه‌ای غیرقابل پیش‌بینی، تغییر دهند. انتخاب‌های مربوط به فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی می‌توانند ناشی از شمار فراوانی از انگیزه‌های غیر از بازیگر بندی دستیابی باشند؛ بنابراین، هر فردی در اجتماع در شکل‌دهی دستیابی به خود و به جهان، منافع دارد و انتخاب‌ها می‌توانند بر نتیجه کار تأثیر بگذارند (داتن، ۱۳۸۴، ۳۷-۳۵). از این‌رو، توانایی‌های مختلف افراد برای بسیج قدرت ارتباطی به منظور نیل به اهدافشان، همواره با تحولات فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، همراه بوده است (گارنهام، ۱۹۹۹، ۷۸).

۳-۲. فناوری و قدرت

از نظر جوزف نای^۱، قدرت، یعنی توانایی به دست آوردن نتایجی که شخص، خواهان آن است. قدرت، قابلیت نفوذ بر رفتار دیگران برای دستیابی به نتایج دلخواه است؛ این نفوذ می‌تواند نرم یا سخت باشد. قدرت فناوری، قدرتی نرم محسوب می‌شود (نای، ۱۳۸۷، ۳۸).

برتراند راسل^۲ بر این نظر است که منابع قدرت در هر جامعه‌ای با توجه به ویژگی‌های ساختاری غالب در آن جامعه، تعیین می‌شود (راسل، ۱۳۷۱، ۲۹). از نظر او، برخی از مهم‌ترین منابع قدرت عبارتند از دانش، سازمان‌ها (سیاست، اقتصاد، ارتش، یا دین) و فرد (راسل، ۱۳۷۱، ۵۵-۷۱). از نظر جان کنت گالبرایت، منابع قدرت عموماً شامل شخصیت، مالکیت، و سازمان هستند (گالبرایت، ۱۳۷۱، ۱۱). آلوی تافلر^۳ نیز به سه منبع زور، پول، و دانایی برای دستیابی به قدرت اشاره می‌کند و بر این نظر است که در عصر جدید، دانش به عنوان منبع اصلی قدرت پذیرفته شده است. از نظر او، قدرت فناوری، نیازمند دانایی است و بدون دانش، فناوری فاقد قدرت است (گالبرایت، ۱۳۷۰، ۱۹-۱۸). از نظر کاستلز، یکی از ویژگی‌های مهم عصر اطلاعات، تمرکززدایی از منبع قدرت و در عوض، اهمیت یافتن نقش فرد است (کاستلز، ۱۳۸۵، ج ۳، ۴۲۹). علم، فناوری و معرفت به سرچشمه قدرت و ثروت تبدیل شده‌اند (کاستلز و ایتمس، ۱۳۸۴، ۱۹۳). به کارگیری قدرت در جامعه شبکه‌ای، نیازمند مجموعه‌ای پیچیده از کنش‌های متصل به یکدیگر است که ورای پیوستگی‌هایی که منجر به ترکیبی تازه از سوژه می‌شوند، وابسته به شبکه-کنشگر هستند (کاستلز، ۱۳۹۳، ۱۲۳ و ۱۲۴).

1. J. Nye
2. B. A. W. Russell
3. A. Toffler

در مجموع، اغلب فناوری‌های مورد استفاده شخصی به‌عنوان گام‌های بی‌خطر اولیه، به‌سمت مقوله‌هایی همچون قدرت و کنترل به‌پیش می‌روند (هنسون و نارولا، ۱۳۸۱، ۵۵). متمرکزسازی اطلاعات، سبب تمرکز بی‌سابقه قدرت در دست کسانی می‌شود که به رایانه دسترسی دارند و در نهایت، اختلاف قدرت میان افراد را به‌وجود می‌آورد (محسنی، ۱۳۸۰، ۳۶). قدرت سایبرنتیک از سه قلمرو فردی، اجتماعی، و تخیلی تشکیل می‌شود. قدرت سایبرنتیک در وجه فردی، قدرتی در اختیار شخص بوده، در وجه اجتماعی می‌تواند به تسلط منجر شده و در وجه تخیلی، می‌تواند بر سازنده قدرت باشد (جردن^۱، ۲۰۰۱، ۲۸۰).

۳-۳. فناوری و جنگ نرم

در میان جامعه‌شناسان برجسته معاصر، گیدنز رابطه مدرنیته متأخر و جنگ نرم و اطلاعاتی را تفسیر و تحلیل کرده است. از نظر او، پس از شکل‌گیری دولت-ملت‌ها در پایان سده هفدهم و در سده هجدهم، دریافت و پایش اطلاعات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد، زیرا پیش‌نیاز فراوری نیروی دولت، گردآوری، نگهداری، و مهار بازتابانه اطلاعات است که برای اهداف حکومتی به‌کار می‌رود (گیدنز، ۱۹۸۵، ۱۷۸). گیدنز دو دوره را متمایز می‌کند: از ۱۹۱۴ تا ۱۹۷۰ و از دهه ۱۹۷۰ تاکنون. وی دوره نخست را «عصر صنعتی‌سازی جنگ» و دوره دوم را «عصر جنگ نرم» می‌نامد. به‌عبارت دیگر، جنگ‌آوری صنعتی به‌گونه‌ای شتابان در حال جایگزین شدن با چیزی است که فرد می‌تواند آن را «جنگ اطلاعات» بنامد. اطلاعات در جنگ‌آوری امروزی بسیار اهمیت یافته و نقش فراگیری دارد؛ ازاین‌رو، فناوری‌های جنگ سایبری، سرشار از اطلاعات است و اکنون می‌توان از دیجیتالی شدن میدان جنگ سخن گفت. نخستین جنگ اطلاعات از ژانویه تا فوریه ۱۹۹۱ در خلیج فارس رخ داد. سپس، یورش رهبری‌شده از سوی ناتو به صربستان در سال ۱۹۹۹ شیوه جنگ اطلاعات را در پیش گرفت و در سال ۲۰۰۱ حمله به افغانستان اتفاق افتاد. این جنگ‌ها، پیشگامان جنگ‌های اطلاعاتی متأخر محسوب می‌شوند (وبستر، ۱۳۹۰، ۴۰۲-۳۹۸).

۴. چارچوب نظری و روشی

به‌لحاظ نظری، این مقاله رویکرد «شکل‌گیری، عملکرد، و تأثیرات اجتماعی فرهنگی فناوری» را به‌دلیل روابط و مناسبات ساختاری و محتوایی جامعه با فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برگزیده است. به‌طورکلی، داتن سه رویکرد را در مورد رابطه یا عدم رابطه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی با ابعاد اجتماعی فرهنگی و مخاطبان آن‌ها برمی‌شمارد (عرفان‌منش و صادقی فسایی، ۱۳۹۴، ۴۶-۴۳):

۱. جبرگرایی فناورانه: در این رویکرد، فناوری تا حد زیادی از پیش رقم خورده و خارج از بستر اجتماعی-فرهنگی شکل گرفته است؛ در نتیجه، فناوری‌ها چندان قابل کنترل و پیش‌بینی توسط انسان‌ها نیستند، زیرا مستقل عمل می‌کنند.

۲. شکل‌گیری، عملکرد، یا تأثیرات اجتماعی فناوری: تمام فناوری‌ها در چارچوبی از بسترها، انگیزه‌ها، دلایل یا فشارهای روانشناختی، اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی، تاریخی، و اقتصادی شکل گرفته، عمل کرده و تأثیر می‌گذارند یا تأثیر می‌پذیرند.

۳. تأثیرگذاری بر مخاطبان یا تأثیرپذیری از آن‌ها: اینکه آثار تبلیغاتی رسانه‌های جمعی بر افکار عمومی، یک‌سویه عمل می‌کند و رفتار مخاطب را شکل می‌دهد، در برابر دیدگاهی قرار گرفته است که معتقد به حضور مخاطب فعالی است که می‌تواند فعالانه به پردازش، گزینش، یا تفسیر دوباره معنا و محتوای پیام‌های رسانه‌ها مبادرت کند.

روش پژوهش به‌کاررفته در این مقاله نیز روش اسنادی است. روش اسنادی، یعنی تحلیل آن‌دسته از اسنادی که در بردارنده اطلاعات درباره پدیده‌هایی است که ما قصد مطالعه آن‌ها را داریم. با استفاده از این روش، کاوش تفسیری درباره وقایع اجتماعی پیشین امکان‌پذیر می‌شود. این روش برای بررسی دیدگاه‌ها، نقد نظری، جمع‌آوری دیدگاه‌های متفکران اجتماعی، بررسی‌های مقایسه‌ای، و بازنمایی رویکرد نظری مکتب‌ها و پارادایم‌ها مناسب است. در روش اسنادی، «تکنیک‌های فنون تقلیل داده‌ها»، یعنی طبقه‌بندی و سنخ‌شناسی ایده‌های نظری نیز به‌کار گرفته می‌شوند. برای افزایش اعتبار پژوهش، از چهار راهبرد «استفاده از منابع معتبر»، «ایجاد تنوع در منابع»، «بررسی منابع فراوان»، و «تقویت ارزیابی‌های نظری» بهره‌برده‌ایم (عرفان‌منش و صادقی فسایی، ۱۳۹۴، ۸۵-۶۲).

این مقاله واژگان کلیدی‌ای همچون «فناوری، تکنولوژی، رایانه، کامپیوتر، اینترنت، تلفن همراه، موبایل، پیامک، انفورماتیک، سایبر، شبکه(های) مجازی و شبکه(های) اجتماعی» را در متون قابل دسترس بیانات رهبر انقلاب جست‌وجو کرده و براساس تکنیک تحلیل محتوا، عملیات رمزگذاری و مقوله‌بندی را برای استخراج مضمون‌های کلیدی، طبقه‌بندی آن‌ها، و واکاوی نظری، اعمال کرده است. فرایند مقوله‌بندی به خلاصه کردن مفاهیم در قالب مفاهیم عام و آشکار کردن روابط میان آن‌ها با مفاهیم مافوق، اطلاق می‌شود (فلیک^۱، ۱۳۹۲، ۳۳۰). به‌عبارت دیگر، با پالایش، ادغام، و مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌ها، ارتباط بین مفاهیم کلیدی در هر مبحث، شناسایی شده و پراکندگی مفاهیم در قالب مقوله‌ها تنظیم و دسته‌بندی می‌شوند.

1. U. Flick

در مجموع، این پژوهش پس از بازخوانی اولیه بیانات رهبر انقلاب اسلامی، یافته‌های نظری را در سه محور اساسی شناسایی و سپس، صورت‌بندی کرد که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد.

۵. مؤلفه‌های ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی

۵-۱. ویژگی‌های ماهوی و انگیزشی و جایگاه اجتماعی-فرهنگی فناوری

در بازخوانی بیانات رهبر انقلاب اسلامی مشخص می‌شود که عاملیت فناوری، عاملیتی تبعی است، یعنی وابسته به برنامه‌ریزی‌ای است که انسان‌ها برای آن‌ها از پیش در نظر می‌گیرند. فناوری، دارای اصالت ذاتی و مطلق نیست و باید آن را دست‌ساخته بشری به حساب آورد که از متغیرهای اجتماعی برای هر جامعه‌ای به‌شمار می‌آید. به‌طورکلی، ارزش علم و فناوری‌های نوین، نسبی (و نه مطلق) است، زیرا در گرو سایر متغیرهای اجتماعی است. آن‌ها نوعی «گنجینه الهی» تلقی می‌شوند. فناوری‌ای مانند اینترنت دارای ابعاد بالقوه مثبت و منفی است؛ بنابراین، به‌خودی‌خود ماهیت ثابتی ندارد. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به‌نوعی منبع قدرت محسوب می‌شوند، اما قدرت‌بخشی آن‌ها با قدرت، به‌معنای کمال‌بخشی یکسان نیست. آن‌ها همواره در جهت‌گیری و محتوا متأثر از عاملان و صاحبان آن‌ها هستند. همچنین، آموزش کامل و ایجاد رغبت برای مخاطب، بر مراجعه صرف به فناوری‌های مدرن، مقدم است. فشار محیط اجتماعی (مانند تحریم ایران توسط غرب) در زایایی، ابداع‌ها و نوآوری‌های یک ملت در زمینه فناوری مؤثر است، زیرا نیاز و انگیزه، دوچندان می‌شود. از نظر ایشان، دنیای اجتماعی کنونی، «دنیای امواج» است؛ بنابراین، ضرورت دارد با بیشترین توان و تجهیزات از این امکان، استفاده و امواج فکری جامعه را به سراسر دنیا منتقل کنیم. بر این اساس، افزایش توان و قدرت علمی، صنعتی، و فناوری برای کاهش فشارها و دشمنی‌های معاندان نظام مؤثر است.

رهبر انقلاب در بحث از رابطه فرهنگ با علم و فناوری معتقدند، بستر و زمینه اصلی زندگی انسانی، مقوله فرهنگ است. فرهنگ به پویایی، بالندگی، توانمندی، و استقلال یک ملت می‌انجامد. فرهنگ، نیازمند عاملیت انسانی در پرورش ابعاد مختلف آن، به‌ویژه جنبه‌های علمی، صنعتی، و فناوری است. تمدن اسلامی مبتنی بر فرهنگ و کمال فکری و بینشی است و ابزاری مانند فناوری، توان و قدرت شاکله‌بخشی به تمدن را ندارد. توسعه علم و فناوری نیز به‌نوبه خود، متأثر از آن پایه فکری و اعتقادی (یعنی «فرهنگ، به‌معنای خاص») است؛ بنابراین، تمام فرهنگ، در دو مقوله علم و فناوری خلاصه نمی‌شود.

جدول شماره (۱). خلاصه بیانات رمزگذاری و مقوله‌بندی شده رهبر انقلاب مرتبط با بخش «۱-۵»

۱. فناوری به‌منزله متغیری اجتماعی، ارزشی نسبی و پشرساخته

- تغییر پیدا نکردن حقایق و اصالت‌های بشری با گذشت زمان: مقایسه نامه و اینترنت (۱۳۹۵، ۲۸ مرداد)؛
- ارزش مطلق نبودن صنعت و تکنولوژی و نسبی بودن آن‌ها: اهمیت محل کاربرد، کاربر و چگونگی کاربرد (۱۳۷۰، ۲۵ تیر)؛
- تفاوت انسان با رایانه: ابعاد تنظیم کردن، تصمیم‌گیری و جهت‌گیری در انسان (۱۳۷۰، ۲۰ آذر).

۲. فناوری به‌منزله یک قالب و ابزار

- اینترنت به‌عنوان نعمت و نعمت بزرگ یا چاقوی دو دم: توجه به دو ویژگی خطرناک بودن و افسارگسیختگی (۱۳۸۱، ۲۶ آذر)؛
- فناوری‌های پیشرفته مانند نانو، صنایع الکترونیک و آیرودینامیک... به‌عنوان قالب، ابزار و گنجینه‌هایی برای استفاده انسان از منابع و فرصت‌ها: گناه تلقی شدن استفاده از آن‌ها به‌منظور زورگویی، تسلط، و پامال کردن حقوق دیگران (۱۳۸۷، ۵ شهریور).

۳. محدوده قدرت و کمال موجود در فناوری

- کامل نبودن قدرتمندی ناشی از اختراعات، دانش، فناوری، و پیشرفت علمی در کشورهای پیشرفته (۱۳۷۱، فروردین ۱۵)؛
- فرهنگ، تمدن، جامعه و ایندولوژی آمریکا به‌عنوان مظهری برای جوامع شایسته به‌دلیل داشتن ثروت، پیشرفت، علم و فناوری طی دو، سه قرن اخیر از منظر مردم و متفکران غرب: نبود عوامل حفظ رشد حقیقی انسان در این فرهنگ (۱۳۷۵، ۲۶ اردیبهشت)؛
- تحقق پیشرفت علم و صنعت در نظام‌های سرمایه‌داری به‌عنوان وعده‌های الهی: تفاوت با سعادت‌مندی در زندگی به‌دلیل تمام نشدن دردهای بشری در آن جوامع (۱۳۷۴، ۲۹ آذر).

۴. نقش انگیزه و فشار محیطی در استفاده از فناوری

- نقص در نهاد متصدی و تأمین‌کننده یک دستگاه مدرن به‌عنوان بخشی از مشکل در کار کردن با آن: رغبت بیشتر انسان در صورت تکمیل اطلاعات و فهم از برآورده شدن نیازها و در نتیجه، تقدم رغبت بر مراجعه (۱۳۷۱، ۱۴ دی)؛
- پیشرفت در مقوله علم و فناوری هسته‌ای، فناوری زیستی، فناوری نانو، فناوری انرژی‌های نو، صنایع هوا فضا، ساخت ابررایانه‌ها، سلول‌های بنیادین، مسئله شیهه‌سازی، رادیوداروها، و نانوداروها، و نانوداروهای ضدسرطان در شرایط تحریم به‌عنوان یکی از نقاط مهم قوت کشور با وجود بسته بودن درهای انتقال دانش از هم‌سوی دنیا (۱۳۹۰، ۱۶ مرداد).

۵. وجوب شرعی و عقلی بهره‌گیری از فناوری‌های نوین

- دنیای امروز به‌مثابه دنیای امواج: نقش رایانه (۱۳۷۴، ۱۲ آذر)؛
- ابزارهای تسهیل‌کننده، مثل رایانه‌ها و ارتباطات اینترنتی و فضای مجازی و سایر بهره‌مندی‌ها فرصت فوق‌العاده (۱۳۹۱، ۲۰ مهر)؛
- نقش و ظرفیت آثار علمی مندرج در پایگاه‌های رایانه‌ای ما در جلب توجه کاربران دنیا به مقوله حقیقت (۱۳۸۴، ۲۹ دی)؛
- جایز نبودن عقب ماندن از تحولات جدید و عمل کردن براساس شیوه‌های قدیمی در زمینه دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی، و تحقیقات: ضرورت بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مانند کامپیوتر حتی استفاده از آن در قفه (۱، ۳۷۰، اسفند)؛
- قدرتمندی بیشتر جمهوری اسلامی از لحاظ علمی، فناوری، و اجتماعی به‌منزله قدرتمندی دنیای اسلام (۱۳۸۵، ۱۸ دی).

۶. نسبت فرهنگ با علم و فناوری

- فرهنگ به‌مثابه بستر اصلی زندگی انسان و بستر اصلی حرکت عمومی جامعه: فرهنگ به‌عنوان خلیقات، ذاتیات، تفکرات، ایمان و آرمان‌های بومی یک ملت و عاملی برای شجاع و مستقل بودن یا سرافکننده و فرودست بودن+ تشابه فرهنگ و علم: نیاز نشانه‌ها و مظاهر فرهنگی بازتاب یافته در رادیو، تلویزیون، ماهواره، و اینترنت به هدایت‌گر و پرورش‌دهنده (۱۳۸۳، ۱۷ دی)؛
- تفاوت علم و فناوری با فرهنگ با وجود تلقی علم به‌منزله جزئی از شاخه‌های فرهنگ: در صورت پذیرفتن مقوله‌هایی همچون ذهنیات، اندیشه‌ها، ایمان‌ها، باورها، سنت‌ها، آداب و ذخیره‌های فکری و ذهنی به‌عنوان «فرهنگ به‌معنای خاص»، جلوت برودن جامعه ایران نسبت به جوامع پیشرفته در علم و فناوری (۱۳۷۲، ۵ آبان).

منبع: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای ۲۵ فروردین ۱۳۹۵، برگرفته از: <http://farsi.khamenei.ir/search>

۲-۵. تمهیدات و ضرورت‌های اجتماعی-فرهنگی فناوری

رهبر انقلاب بر این باورند که فناوری نمی‌تواند همهٔ ابعاد سعادت و آرامش را به‌همراه داشته باشد. بزرگ‌ترین گرفتاری جهان غرب نیز ناشی از نداشتن حالت اطمینان و آرامش است. هدف علم و فناوری باید رسیدن انسان به آرامش و سودرسانی به زندگی بشر باشد، اما گاهی در غرب، حجاب و مانعی برای این اهداف بوده است. ممکن است فناوری، در اختیار یک طبقهٔ اجتماعی باشد و سود آن برای همهٔ طبقات جامعه نباشد. دنبال کردن ارزش‌های معنوی، منافاتی با گسترش روابط فناورانه با سایر کشورهای جهان ندارد، اما برعکس، هدف شدن خود فناوری در زندگی انسان چه‌بسا به تهی شدن او از معنویت‌ها بینجامد. قدرت فناوری، از توان علمی بشر سرچشمه می‌گیرد، اما هیچ‌گاه تکیه بر قدرت معنوی و فناپذیر الهی، قابل مقایسه با قدرت بشری نیست. همچنین، فناوری، اخلاق و قانون استفادهٔ مطلوب را به‌همراه ندارد؛ بنابراین، باید تأثیرات اجتماعی فناوری را با اخلاق و قانون تکمیل کرد. مقام معظم رهبری معتقدند، فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی فرصت مناسبی برای نشاط و تحرک علمی در جامعه محسوب می‌شوند. امروز در پی گسترش چنین فناوری‌هایی، درون یک «کارزار فکری» قرار گرفته‌ایم؛ بنابراین، ضرورت دارد از امکانات موجود در این زمینه برای توسعه و ترویج افکار اسلامی و الهی استفاده شود. بر این اساس، قدرت به‌دست‌آمده به تقویت جهان و گفتمان اسلام یاری خواهد رساند. جمهوری اسلامی ایران باید برای گسترش اهداف و مواضع خود از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی استفاده کند تا حقایق و واقعیت‌ها، به‌درستی بازتاب یافته و از سوگیری‌ها و تحریف‌های احتمالی مصون بماند؛ بنابراین، در جنگ نرم می‌توان از دو هویت برای افسران به‌ویژه جوانان سراغ گرفت؛ منفعل یا فعال. فناوری می‌تواند باعث اغوا، انفعال و بی‌تفاوتی در مخاطب شود. رهبر انقلاب بر این باورند که از یک منظر، مقولهٔ ارتباط، قابل‌تفکیک به دو بُعد حضوری و مجازی است. در این بین، ارتباط انسان‌ها به‌شکل حضوری، نافذتر و مؤثرتر است. همچنین، این دو شکل ارتباط در دنیای امروز مکمل یکدیگر محسوب می‌شوند؛ بنابراین، دو نوع مقابله و تجهیز شدن ضرورت دارد؛ یکی استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین و دیگری، حفظ و تقویت شیوه‌های مفید پیشین که مورد تأکید اسلام هستند، مانند منابع، مداحی‌ها یا کنگرهٔ عظیم حج.

از نظر رهبر انقلاب، امنیت در جامعه از بسترهای ضروری برای رشد و توسعهٔ فناوری‌ها است. به‌علاوه، تولید و ارتقای فناوری‌های نوین با استفاده از استعداد جوانان ایرانی نسبت به دریافت آن‌ها از سایر کشورها در اولویت است. ورود از راه‌های میان‌بر برای رسیدن به فناوری‌های

فصلنامه علمی - پژوهشی

۱۴

دوره دهم
شماره ۱
بهار ۱۳۹۶

جدید داخلی توسط نیروهای علمی جوان بسیار اهمیت دارد. همچنین، پیوند میان دولت و نظام دانشگاهی از ضرورت‌های بسط و گسترش فناوری‌ها برای جامعه است.

جدول شماره (۲). خلاصهٔ بیانات رمزگذاری و مقوله‌بندی‌شدهٔ رهبر انقلاب مرتبط با بخش «۲-۵»

۱. ضرورت همراهی فناوری با ایمان و معنویت: تجربهٔ متفاوت تمدن غرب و جوانان ایران اسلامی

- بزرگ‌ترین گرفتاری دنیای مدرن و سرشار از فناوری، علم، صنعت برتر و پیشرفت‌های علمی (یعنی اروپا و آمریکا): فقدان حالت آرامش و اطمینان و سکینه، با وجود داشتن داعیهٔ رهبری جهان (۱۳۷۷، ۲۳ آذر)؛
- زیانکاری تمدن مادی غرب در کفهٔ معنوی با وجود پیشرفت در علم و تکنولوژی و در نتیجه زیان دیدن بشریت: ضرورت سودمندی علم برای بشر (۱۳۸۵، ۲۰ آبان)؛
- نالیدن دنیای امروز از تبعیض، محرومیت‌های تحمیل‌شده و تحقیر به دلیل غرور متکبرانهٔ قشری خاص: عدم سعادت‌مندی یا احساس معنوی بشر در اثر پیشرفت‌هایی مانند کامپیوتر + گام بعد دنیای اتم، الکترونیک، کامپیوتر و پیشرفت‌های فضایی: به کلی تهی شدن عالم از تفکرات (یا به قول آن‌ها اوام معنوی و مذهبی) (۱۳۶۹، ۱۰ دی)؛
- اضطراب‌ها، نگرانی‌ها، قتل‌ها، جنایت‌ها، افسردگی‌ها، وازگی از زندگی مادی و معنوی، دوری از معنویت و فضیلت، پاشیده شدن اساس خانواده و از بین رفتن پیوند فرزندان با والدین در کشورهای بزرگ با وجود رشد مادی در زمینهٔ علم پیشرفته، تکنولوژی پیچیده و مصنوعات فراوان: نبود خوشبختی واقعی (۱۳۷۰، ۱ آبان)؛
- وجود بدبختی‌های بسیاری از قبیل فروپاشی خانواده، مشکلات روحی و عصبی، سرخوردگی‌های جوان‌ها، جدایی جوان‌ها از خانواده، بی‌عاطفگی و افسردگی‌های همه‌گیر و خانواده‌های افسرده در جوامع پیشرفته با وجود ترقی عالم از نظر ظاهری، یعنی تکنولوژی و علم (۱۳۷۰، ۸ آبان)؛
- عدم تعلق آسایش زندگی به همهٔ مردم در کشورهای پیشرفته و فراوانی گرسنگی، فقر، کمبود مواد غذایی، نداشتن سرپناه و مسکن: اختصاص تکنولوژی و دانش جدید به طبقه‌ای خاص (۱۳۷۰، ۲۹ فروردین)؛
- دل در گرو محبت الهی داشتن جوانان با وجود امکان اغوا، سست کردن انگیزه‌های معنوی و بیدار کردن شهوات انسان (به‌ویژه جوانان) از طریق ماهواره، اینترنت و انواع وسایل ارتباطی (۱۳۹۰، ۱۷ شهریور)؛
- ایمان‌های پولادین و استوار میان نسل کنونی به برکت هدایت دینی با وجود حضور ماهواره، اینترنت، فیلم‌ها و آهنگ‌های فاسد: آمادگی‌ها و آگاهی‌های به‌مراتب بهتر و بالاتر این نسل نسبت به گذشته (معرفت، بصیرت سیاسی، اهل تحلیل بودن و از همه بالاتر، بالیمان بودن جوان ایرانی) (۱۳۸۰، ۱۲ اردیبهشت)؛
- بالاتر بودن شأن جوان امروزی نسبت به جوان انقلابی اول انقلاب به دلیل متدین باقی ماندن با وجود آسیب‌های ناشی از اینترنت، ماهواره و سایر تبلیغات گوناگون (۱۳۹۲، ۱۵ اسفند)؛
- همراهی مردم و جوان‌ها با نظام، هدف‌های نظام و امام بزرگوار به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین فرصت‌ها با وجود بمباران مخرب و شبانه‌روزی رسانه‌های صوتی، تصویری، اینترنتی و دنیای مجازی: سعی بعضی از این وسایل برای برگرداندن جوانان از دین، منصرف کردن آن‌ها از نظام اسلامی، ایجاد اختلاف میان آن‌ها، در خدمت هدف‌های خبیث خود قرار دادن آن‌ها و سوق دادن آن‌ها به ولنگاری و بی‌کارگی (۱۳۹۴، ۱ فروردین)؛
- درگیر شدن دل جوانان با مسئلهٔ ایمان و ایثار، وابستگی و پابندی عمیق‌تر و فکر مستحکم‌تر میان آن‌ها با وجود امکان توسعهٔ فکر غلط از طریق وسایل ارتباطی امروزی (۱۳۹۴، ۱۴ اردیبهشت)؛
- غلط بودن تصور از بهین‌بست خوردن دیپلماسی سایبری در صورت ملاک قرار دادن ارزش‌های معنوی (۱۳۹۴، ۲۰ مرداد)؛
- امکان قرار گرفتن کشور از لحاظ مادی، علمی، و صنعتی در جایگاه کشورهای دارای فناوری و دانش برتر: بیگانگی آن‌ها با معنویت به‌عنوان تفاوت ما با آن‌ها (۱۳۷۷، ۲۴ دی)؛
- قوی‌تر بودن ما نسبت به صف طولانی و به‌ظاهر انبوه دشمن به دلیل محرومیت آن‌ها از تکیه به خدای متعال به‌عنوان عاملی قوی‌تر از علم و تکنولوژی (۱۳۷۰، ۲ دی).

۲. ضرورت همراه شدن فناوری با اخلاق و محدوده‌های قانونی

- رسانه‌های الکترونیکی و اینترنتی موجب حرف زدن بی‌محابای افراد علیه یکدیگر: ضرورت مقید کردن خود به اخلاق اسلامی و قانون (۱۳۹۱، فروردین)؛
- طبیعی و درست محسوب شدن ایجاد فیلترها در پی ورود جهاز عظیم و فراگیر اینترنت به هر کشوری به فراخور تمایلات، تفکرات، و مصالح: ضرورت قرار دادن فیلترهای مناسب و لازم (۱۳۸۲، ۲۲ اردیبهشت).

۳. مزیت قوت فرهنگی و هویتی در برابر ضعف فناوری

- وجود یک حالت نابآوری در همه نسل‌های ما در مورد گذشته ایران به دلیل تلاش تکنولوژی‌های ارتباطی تمدن غرب برای نفی گذشته علمی ملت‌ها یا گاهی نفی اصل آن تمدن‌ها (۱۳۷۰، ۱۵ بهمن)؛
- عقب نبودن ایران از غرب در زمینه گنجینه فرهنگی با وجود عقب بودن ما در صنعت، فناوری و دانش جدید نسبت به آن‌ها (۱۳۷۵، ۱۳ اردیبهشت)؛
- پشت نکردن به داشته‌های دیگران و امکان قرار دادن علم، تکنولوژی و موجودی فنی سایر جوامع در جهت خدمت به هدف‌هایمان: ضرورت احساس مسئولیت در برابر همه افراد در هر سطحی از جمله اهل علم، تکنولوژی، ابتکار و مسائل فنی (۱۳۷۰، ۱۲ آذر)؛
- ملت ایران در حال پدید آوردن یک تمدن: قرار داشتن پایه اصلی تمدن بر فرهنگ، بینش، معرفت، و کمال فکری انسانی و نه بر صنعت، فناوری و علم (۱۳۷۳، ۱ فروردین)؛
- موفقیت‌های امروز ما در زمینه فناوری، ساخت‌های زیربنایی و رشد علمی برآمده از تلاش در سایه هویت ملی و اسلامی (۱۳۸۲، ۵ شهریور).

فصلنامه علمی - پژوهشی

۱۶

دوره دهم
شماره ۱
بهار ۱۳۹۶

۴. تحرک یا انفعال جوانان در جنگ نرم

- ضرورت استفاده از بیشترین، وسیع‌ترین و سریع‌ترین ابزارها مانند اینترنت برای آمادگی در برابر حمله‌های ایجادشده علیه جمهوری اسلامی (۱۳۹۵، ۱۱ فروردین)؛
- توهین امریکا (به‌عنوان یک قدرت قلدر زورگو) به امت اسلامی با استفاده از علم و تکنولوژی: امکان سرکوب کردن این دولت ظالم در منطقه اسلامی به شرط امیدواری ملت‌های مسلمان به آینده خود و اقدام، قیام، و حرکت (۱۳۶۹، ۱۱ اسفند)؛
- دریافت افکار، تصورات، تخیلات، و پیشنهادها فکری و عملی هر کس و ناکس توسط افراد (به‌ویژه جوانان) در پی تنوع وسایل تبلیغی، اینترنت، ماهواره و وسایل ارتباطی و در نتیجه قرار گرفتن ما در یک میدان جنگ و کارزار حقیقی فکری: بردن قطعی در صورت ورود به این میدان و استخراج نیازها از درون امهات تفکر و انبیاها معارف الهی و اسلامی (۱۳۸۴، ۱۱ اردیبهشت)؛
- ضرورت تبدیل دانشگاه از لحاظ تدریس به یک میدان پرتحرک در پی رواج اینترنت و سایر فناوری‌ها: آسان‌تر شدن تعامل دانشجوی با استاد و تحرک، مطالعه، و دسترسی استاد به مراکز، اطلاعات، و نشریه‌های علمی (۱۳۸۶، ۲۵ اردیبهشت)؛
- وجود دو نوع هویت یا تعریف برای افسر جنگ نرم: ۱. انسان مصمم، هوشیار، پراگنده، امیدوار، پرکار، دارای اندیشه، اندیشه‌ورز، شجاع و فداکار؛ ۲. انسانی فریب‌خور، بی‌حال، معتاد به مواد مخدر، معتاد به شهوت‌رانی، معتاد به بازی‌های کامپیوتری، بی‌فکر، بی‌اعتنا به سرنوشت خود و دیگران امیدوار به او، سرگرم غرایز، سرگرم اشباع غرایز مادی و حیوانی خود و سرگرم عیش و نوش (۱۳۹۵، ۱ اردیبهشت)؛
- جوان‌های ما به‌عنوان مخاطبان تبلیغات رادیویی، تلویزیونی و اینترنتی دشمن با هدف تبدیل آن‌ها به عنصری فاقد ایمان، شجاعت، انگیزه و امید: در مقابل، تبدیل این جوان به یک عنصر فعال و اثرگذار به‌عنوان هدف جمهوری اسلامی (۱۳۹۵، ۱ اردیبهشت).

۵. ضرورت بهره‌گیری از ارتباط حضوری (چهره‌به‌چهره) در کنار ارتباط مجازی

- تأثیر شگرف نگاه روبه‌رو، چشم‌در‌چشم، احساس حضور و شنیدن نفس گوینده و مخاطب با وجود فراگیر بودن اینترنت و شبکه‌های اجتماعی امروزی (۱۳۹۴، ۱۴ دی):
- تأثیر مشخص و ممتاز منبر به‌دلیل روبه‌رو و نفس‌به‌نفس حرف زدن با وجود فراوانی اینترنت، ماهواره، تلویزیون و سایر ابزارهای گوناگون ارتباطی (۱۳۸۴، ۵ بهمن):
- نقش بی‌بدیل نشست روبه‌روی مردم، دهان‌به‌دهان و نفس‌به‌نفس با مردم حرف زدن در مسجد و جلسه مذهبی در کنار ضرورت استفاده روحانیت از اینترنت و تکنولوژی‌های جدید ارتباطی (۱۳۸۵، ۱۷ آبان):
- مداحی به‌مثابه امکانی منحصربه‌فرد در پاسخ دادن به تلاش‌های دشمن در کنار اهمیت اینترنت. (۱۳۹۳، ۳۱ فروردین):
- عرصه بین‌المللی حج به‌منزله فرصتی برای انتقال حقایق درباره ایران اسلامی و واقعی نبودن اخبار اینترنتی و سایر رسانه‌های بین‌المللی علیه ایران (۱۳۹۲، ۲۰ شهریور).

۶. امنیت به‌عنوان پیش‌نیاز اجتماعی فناوری

- دستیابی به علم، پیشرفت، تکنولوژی، ثروت و معنویت در سایه امنیت: امنیت به‌منزله بستر و فضای اساسی، لازم و حیاتی (۱۳۹۰، ۲۱ مهر).

۷. اهمیت راه میان‌بر در ارتقای توان فناوریانه

- احتیاج ما به استفاده از راه‌های میان‌بر برای رسیدن به پیشرفت و نه حرکت در مسیر تاریخی غرب (مانند تأثیر کشف نیروی بخار در مقایسه با نیروهای دیگر): ضرورت کشف این راه‌ها توسط جوان ایرانی عالم به علوم روز (۱۳۸۳، ۱۱ آذر).

۸. ضرورت پیوند دانشگاه و دولت برای ارتقای فناوری

- ضرورت برقراری نظام صحیح میان صنعت و دانشگاه با توجه به نیاز مبرم صنایع به فناوری روز برای رفع نیازهای کشور: به‌عنوان اقدامی مؤثر در صرفه‌جویی ارزی و استقلال صنعتی (۱۳۸۲، ۲۲ اردیبهشت):
- ضرورت استفاده دولت از دانشگاه‌ها در مسائل رایانه‌ای و انفورماتیک برای سیاست‌گذاری، سازمان‌دهی تجهیزات و کیفیت و چگونگی بهره‌گیری: پیشرفت دانشگاه‌ها و از انحصار درآمدن موضوع کارشناسی از دستگاه‌های اداری دولت به‌عنوان نتایج این اقدام (۱۳۷۱، ۱۹ آبان).

منبع: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، ۲۵ فروردین ۱۳۹۵،

برگرفته از: <http://farsi.khamenei.ir/search>

۳-۵. آسیب‌ها و تهدیدهای اجتماعی-فرهنگی فناوری

با توجه به بیانات رهبر انقلاب، فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی می‌توانند در راستای ایجاد تفرقه و تشتت یا وحدت و یکپارچگی برای یک ملت عمل کنند. واقع‌نمایی، پیوسته‌شده به آن فناوری‌ها نیست، بلکه همواره می‌توان از شکاف میان واقعیت و بازنمایی سراغ گرفت. همچنین، ورود برخی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی غربی سبب ورود فرهنگ غرب نیز شده است؛ بنابراین، این فناوری‌ها تنها به‌منزله یک ابزار جدا از زمینه و بستر فرهنگی نیستند. البته بخشی از مصرف فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی متأثر از فرهنگ و الگوی مصرف داخلی است. باید به مقوله‌های

نیاز در برابر اسراف و تجمل خواهی توجه کرد. همچنین، لازم است در رویارویی با هر فرهنگی، نقاط قوت و ویژگی های مطلوب آن را جذب و آسیب ها و مفاصل احتمالی را کنار بگذاریم. اتکا به نیرو، فکر و توانمندی داخلی در زمینه فناوری به جای وارد کردن از خارج، یکی از ضرورت ها است. چشم داشت به فناوری کشورهای خارجی باعث انفعال و وابستگی کشور و نفوذ بیگانگان خواهد شد. یکی از کانونی ترین اجزای فرهنگ، بُعد افکار و باورها است. فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی می توانند ابزاری تأثیرگذار یا نفوذکننده بر یک ملت محسوب شوند (مانند تلاش روشنفکران ایرانی در دوره قاجار) و راه مقابله با آن، در اختیار داشتن راه های ابداع فکری ملت است؛ در غیر این صورت، سلطه فرهنگی به وجود خواهد آمد. از نظر مقام معظم رهبری، فرهنگ، قابل تحمیل شدن است. غرب با استفاده از توان فناوری و علمی خود در صدد چنین تحمیلی است. برای تقویت فرهنگ و افزایش توان ایستادگی، نیازمند افزودن بر توان هویت ملی و دینی هستیم. به طور بالقوه، از فناوری می توان به منزله ابزاری برای سلطه گری استفاده کرد؛ بنابراین، فناوری به عنوان یک ابزار می تواند اهداف و مقاصد عاملان خود را تحقق بخشد. از این چشم انداز، «ناتوی فرهنگی» به منزله ابعاد نرم قدرت های سلطه گر غربی است تا هویت و ارزش های ملی را از کشورها بزدایند. برخی از فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی نوین مانند اینترنت به مثابه ابزار خصومت ورزی و مقابله نرم دشمن با نظام محسوب می شوند. آن ها می توانند به عنوان ابزاری برای رویارویی گفتمانی و تمدنی میان انقلاب اسلامی و غرب عمل کنند. معارضة دشمن به تعبیر خودش، نوعی «جنگ صلیبی» جدید است که در آن، نوعی مقابله فرهنگی و تمدنی با اسلام در جریان است.

در مجموع، فناوری های نوین بر شیوه ها و تأثیرات گمراه سازی انسان ها افزوده است. با توجه به گسترش روزافزون چنین فناوری هایی، تضعیف معنویت نسل جوان یکی از مهم ترین آماج و اهداف از پیش طراحی شده دشمنان است.

جدول شماره (۳). خلاصه بیانات رمزگذاری و مقوله بندی شده رهبر انقلاب مرتبط با بخش «۳-۵»

۱. توان نقش آفرینی فناوری در ایجاد وحدت یا تفرقه

- نقش رسانه ها، مراکز، پایگاه های اطلاع رسانی، خبری و اینترنتی در ایجاد وحدت یا اختلاف به دلیل همه گیر شدن آن ها (۱۳۹۱، ۲ شهریور)؛
- ضرورت توجه به وحدت به عنوان یک عنصر عظیم از سوی جناح های سیاسی، مسئولان، منبرداران، اهالی روزنامه ها، پایگاه های اینترنتی و دستگاه های اجرایی و غیراجرایی (۱۳۹۱، ۱ آذر).

۲. فناوری، وسیله‌ای برای تحریف واقعیت

- اقدام دشمن به تحلیل باران کردن، آمیختن راست و دروغ و به وجود آوردن تحلیلی غلط و معیوب با استفاده از ماهواره‌ها، رادیوها، و تلویزیون‌ها و همچنین رسانه‌های اینترنتی به عنوان دنیایی بی‌مرز و خارج از محدوده (۱۳۹۰، ۲ شهریور)؛
- اقتضای مصلحت دشمن در مساوی جلوه دادن اسلام با تروریسم و متقابلاً به حساب آوردن امریکا به عنوان مظهر حقوق بشر و دموکراسی از طریق شیوه‌های پیچیده و بسیار پیشرفته رسانه‌ای: امکان بازتاب دروغ‌های بزرگ به مثابه حقیقت در امواج رادیویی، تلویزیونی و اینترنتی (۱۳۸۴، ۲۶ اردیبهشت)؛
- مشغول بودن شبانه‌روزی ریزه‌خواران خوان استکبار در رادیوها، رسانه‌های دنیای مجازی و اینترنت به منظور پخش نظرسنجی‌های دروغین (۱۳۹۴، ۵ اسفند)؛
- تلاش دشمن برای دگرگون جلوه دادن حوادث کشور و مایوس‌کننده، ناامیدکننده، روبه‌زوال، روبه‌انحطاط، و روبه‌بین‌بست نشان دادن وضع کشور با استفاده از وسایل اینترنتی، صوتی و تصویری (خارجی و داخلی): تلاش زیاد آن‌ها نشان‌های از ضعف در میدان واقعیت (۱۳۸۹، ۱۴ دی)؛
- تلاش دشمن برای القای بن‌بست، بحران، سیاه بودن وضعیت از طریق تبلیغات رادیو و تلویزیون و وسایل اینترنتی برای جذب مخاطب و باورپذیر جلوه دادن وقایع برای آن‌ها (۱۳۸۸، ۲ مهر).

۳. فرهنگ مصرف‌زدگی در محصولات فناوریانه

- وارد شدن فرهنگ مصرف، ابتذال و فحشا به جهان سوم به همراه واردات کالاهای صنعتی و حتی به نام انتقال علوم و تکنولوژی (۱۳۶۵، ۱۴ شهریور)؛
- ضرورت اصلاح الگوی مصرف جامعه مانند جلوگیری از هوس‌بازی ناشی از خریدن تلفن همراه به محض ورود یک مدل بالاتر به بازار (۱۳۸۸، ۱ فروردین).

۴. انحصارطلبی و استعمارگری غرب به بهانه فناوری

- غلط بودن طرز تفکر (گاهی رایج در برخی از کشورهای استعمارزده) مبنی بر آماده کردن علم، صنعت، تکنولوژی و امور فنی توسط خارجی‌ها (غربی‌ها) و قرار گرفتن محصولات در اختیارمان: احماقانه بودن تصور جایگاه اربابی ما نسبت به غربی‌ها به دلیل پول‌داری ما و سازندگی توسط آن‌ها+ تنظیم نقشه صنعتی کشور توسط غربی‌ها به منظور عاجز کردن ایران از پیشبرد و اداره صنعت پس از خروجهشان از مملکت (با نگاهی به پیشینه تاریخی حضورشان در ایران) (۱۳۷۰، ۱۳ آذر)؛
- امکان مقاومت کردن کشورهای دارای رابطه با امریکا در صورت قدرتمندی ناشی از پیشرفت دانش و فناوری و استقلال: دخالت آن قدرت استکباری در همه امور آن‌ها در صورت نداشتن بنایی شامخ از درون (۱۳۷۸، ۱۲ آبان)؛
- منافع مادی (مانند عظمت و سلطه علمی) به عنوان عامل تعیین‌کننده حد آزادی در غرب به رغم تلقی از آزادی در تعلیم و تربیت به مثابه یکی از مسلم‌ترین حقوق انسان‌ها: محدود شدن این آزادی در دانشگاه‌های بزرگ غربی در پی جلوگیری از انتقال دانش و فناوری (به قول خودشان High Tec) و به منظور خارج نشدن انحصار این قدرت از دستشان (۱۳۷۷، ۱۲ شهریور)؛
- تلاش غرب از ابتدای انقلاب برای در فشار قرار دادن ملت ما از همه جهت‌ها حتی در انتقال علم و فناوری (۱۳۷۴، ۲۷ شهریور)؛
- روی خوش نشان ندادن دشمن برای نشر فناوری و علم به دلیل قصد او برای ضربه زدن و زورگویی: در اختیار قرار دادن آن نیازها توسط دشمن صرفاً به هنگام آگاهی از توان درونی مان در راستای بی‌نیازی از دیگران در زندگی (۱۳۷۱، ۶ بهمن)؛

۵. فناوری به مثابه ابزار نفوذ و سلطه فرهنگی

• نفی غرب به معنای نفی سلطه غرب و نه نفی فناوری، علم، پیشرفت، و تجربه‌های آن‌ها: فرهنگ غرب به منزله مجموعه‌ای از زیبایی‌ها و زشتی‌ها و در نتیجه، گرفتن آن خوبی‌ها توسط یک ملت عاقل و یک مجموعه خردمند برای غنی کردن یا افزودن به فرهنگ خویش و رد کردن بدی‌های آن + سلطه طلبی به عنوان بخشی از فرهنگ غربی بنا به دلایل انسانی، جغرافیایی و تاریخی: سعی آن‌ها برای تحمیل کردن فرهنگشان در پی رسیدن به برتری علمی و همراه با سلطه سیاسی و اقتصادی‌شان (به شکل استعمار مستقیم در قرن نوزدهم) + مبارزه غربی‌ها با فرهنگ ملت‌ها مانند دوران حکومت پهلوی‌ها و اندکی پیش از آن، در اواخر حکومت قاجارها در ایران به منظور تحقیر فرهنگ و هویت ملی ملت و تحمیل فرهنگ بیگانه‌شان: اهمیت شکل‌گیری هویت ملی با فرهنگ (۱۳۷۷، ۱۳ بهمن)؛

• ورود غرب مسلط به فناوری و علم به ایران برای استحکام بخشیدن به پایگاه تسلط خود از راه روشنفکری (مثل میرزا ملکم‌خان و تقی‌زاده): بیمار متولد شدن روشنفکری دوران قاجار (۱۳۷۱، ۲۱ مرداد)؛

• به لحاظ فرهنگی، صرف سرمایه‌های گوناگون بین‌المللی در ایجاد رسانه‌های اثرگذار از قبیل ماهواره، اینترنت، موبایل، و... به منظور تأثیرگذاری بر عقاید و باورهای مردم و به قصد خارج کردن مردم از حیطه نفوذ نظام و ارزش‌های اسلامی: داشتن طرح‌های تبیینی و اقناعی در مورد باورها در سطوح مختلف به مثابه پادزهر آن اقدامات (۱۳۹۳، ۱۳ شهریور)؛

• فکر سلطه‌گران برای سلطه فرهنگی در پی تطور و پیشرفت فناوری ماهواره: ضرورت شناخت اقدامات برای جلوگیری از نفوذ ماهواره (۱۳۷۸، ۲۸ اردیبهشت)؛

• قرار گرفتن امکانات، سهولت و سرعت در اختیار انگیزه‌های ناپاک در پی گسترش فناوری‌های پیشرفته و دانش پیچیده بشری و در نتیجه توانایی قدرت‌های طاغوتی برای هدف‌گذاری در راستای سلطه بر جهان، بشریت و ثروت‌های بشری (۱۳۸۰، ۲۷ اسفند).

۶. معارضه، تهاجم و ناتوی فرهنگی غرب با پوشش گرفتن از فناوری‌های نوین

• در اختیار داشتن سررشته تحولات منفی در سطح بین‌المللی توسط عده‌ای به قصد تأمین اهدافشان (زر و زور) به منزله موضوعی بسیار خطرناک به دلیل تخریب اخلاق جنسی ملت‌ها، ترویج مصرف‌گرایی و ترویج بی‌اعتنایی به هویت ملی و میبانی فرهنگی: به وجود آوردن ناتوی فرهنگی با استفاده از زنجیره به هم پیوسته رسانه‌های گوناگون (اینترنت، ماهواره‌ها، تلویزیون‌ها و رادیوها) برای به عهده گرفتن سررشته تحولات جوامع (۱۳۸۵، ۱۸ آبان).

• به وجود آمدن جبهه وسیعی از جبهه‌های دشمن با ابزارهای مؤثر، خطرناک، و کارآمد و با استفاده از علم و فناوری برای روبه‌رو کردن جمهوری اسلامی با یک تهاجم فرهنگی و مبارزه فرهنگی: تفاوت داشتن این مبارزه با مقابله‌های سیاسی و نظامی به دلیل خطرناکی، نابودگری و پوک‌کنندگی در صورت استفاده نکردن از روش‌های هوشمندانه (۱۳۷۱، ۱۹ آذر)؛

• سریع‌تر، همه‌جایی‌تر بودن تهاجم فرهنگی علیه انقلاب نسبت به تهاجم سیاسی و اقتصادی در پی حضور صدها سایت اصلی و هزاران سایت فرعی در اینترنت با هدف هجوم به تفکرات اسلامی و به ویژه تفکرات شیعی: تهاجمی تخریبی و با استفاده از روش‌های روانشناسانه و نه تهاجمی استدلالی (۱۳۷۹، بهمن ۲۷)؛

• بسیار جدی محسوب شدن تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری‌های جدید ارتباطی: وجود صدها وسیله و راهروی اطلاعات به سمت فکر جوانان و نوجوانان ایرانی در راستای ایجاد افکار و شبهه‌های گوناگون با استفاده از انواع شیوه‌های تلویزیونی، رادیویی، رایانه‌ای، و... (۱۳۸۵، ۱۷ آبان)؛

• اقدامات صدها رسانه صوتی، تصویری، و اینترنتی در دنیا با زبان فارسی یا برخی بازی‌های اینترنتی علیه ایران به منظور اثرگذاری بر ذهن و رفتار ملت (به ویژه جوانان و نوجوانان و حتی کودکان): بی‌حرکی جسمی و روحی جوانان و نوجوانان به عنوان کاربران اینترنت و آن‌ها بازی‌ها و در نتیجه تسخیر شدن ذهنشان توسط طرف مقابل (۱۳۹۲، ۱۹ آذر)؛

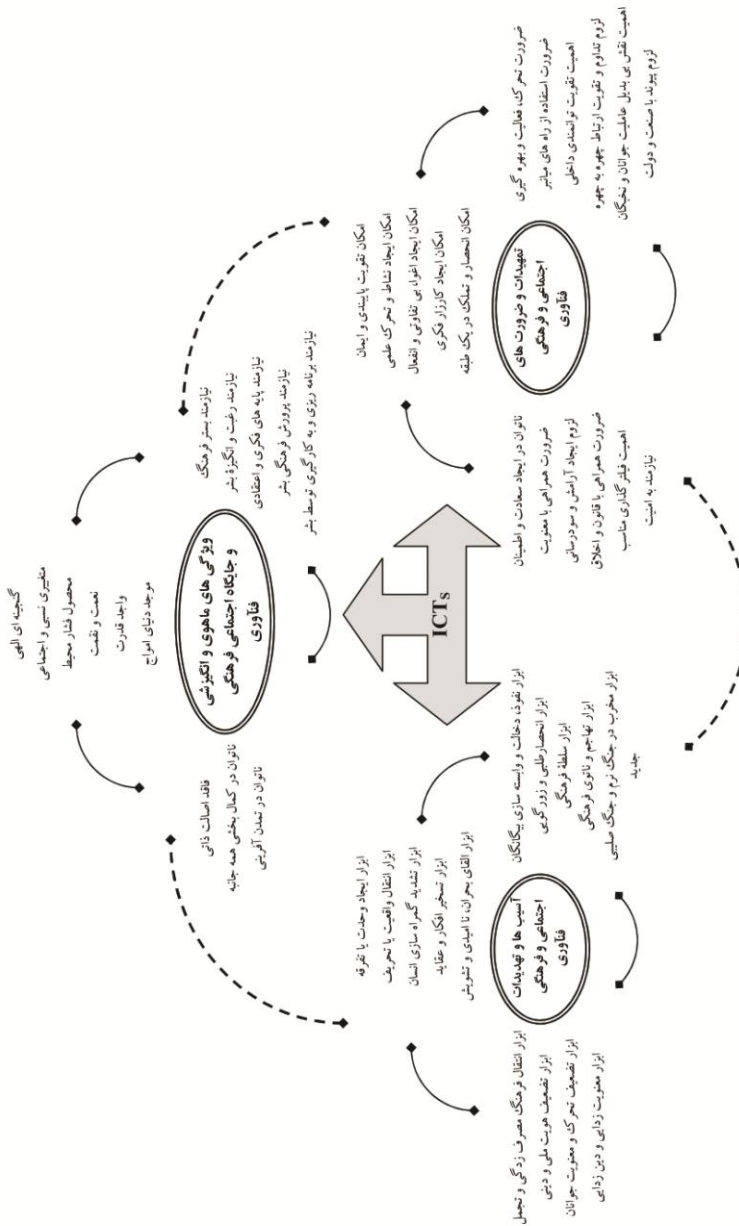
• بنا به اقتضای هر دوره، مطرح بودن دو ویژگی برای امروز: ۱. پیشرفت شیوه‌های انتقال فکر: قرار گرفتن تلویزیون، رادیو، وسایل الکترونیکی، اینترنت، و دیگر وسایل ارتباطی در خدمت اهداف استکبار برای تحمیل فکر، راه و روش غلط و ستمگرانه بر ملت‌ها؛ ۲. ضرورت تطبیق دادن خود با زمان: تفاوت شبهه‌های گذشته با شبهه‌های جدید القاشده به ذهن جوانان (دانشجویان و دانش‌آموزان) (۱۳۸۸، ۲۳ اردیبهشت)؛

- رسانه به مثابه مهم‌ترین ابزار جنگ بین قدرت‌ها در دنیای امروز: بیشتر بودن تأثیر رسانه‌ها، تلویزیون‌ها، هنرها، شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی اینترنتی و... نسبت به سلاح، موشک یا بمب اتم (۱۳۸۴، ۲۸ اردیبهشت)؛
- شبکه‌های صهیونیست جهانی (به‌عنوان یک جبهه دشمن عنود شریر) صاحب اغلب رسانه‌های دنیا و رسانه‌های فوق‌مدرن مانند کانال‌های تلویزیونی و به‌ویژه کانال‌های اینترنتی. (۱۳۹۰، ۲۶ بهمن)؛
- تعلق تقریباً تمام دستگاه‌های مهم و اثرگذار دنیا به سرمایه‌دارهای مهم و عمدتاً صهیونیست‌ها: اداره کردن خبرگزاری‌ها، تولید خبر و در اختیار داشتن روش‌های ارتباطی جدید (سایت‌های اینترنتی) و فعالیت‌های مربوط به رفت‌وآمد سریع اطلاعات به‌منظور برآورده کردن مقاصد خود (به‌دلیل داشتن پول بیشتر). (۱۳۸۱، ۱۵ بهمن)؛
- نشر افکار باطل به‌وسیله ابزارهای ارتباط جمعی فراوان (مانند رادیو، تلویزیون، اینترنت، و انواع روش‌های الکترونیکی) و همچنین شیوه‌های هنری برای وارد کردن غیرمستقیم یک فکر یا بیرون آوردن یک فکر از ذهن‌ها پس از برپا شدن جمهوری اسلامی (و به‌ویژه آماج قرار گرفتن افکار شیعه): کلاه گذاشتن امریکایی‌ها بر سر بشریت یا جنگیدن با آن‌ها به بهانه حقوق بشر و با کمک ابزار پیشرفته تبلیغاتی و ارتباطاتی (تلویزیون، هنر، هالیوود، بازی‌های اینترنتی و رایانه‌ای) (۱۳۸۳، ۱۵ تیر)؛
- معنویت‌زدایی، دین‌زدایی، عفت‌زدایی، و عصمت‌زدایی به‌عنوان سعی دستگاه‌های تبلیغاتی بین‌المللی و جهانی: تلاش امپراتوری خبری و رسانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی و اینترنتی در جهت تبلیغ ضد معنویت و اخلاق (۱۳۹۳، ۱ بهمن)؛
- محدودتر بودن عوامل گمراه‌کننده و لغزنده مردم یعنی تلویزیون، اینترنت، فلسفه‌های جدید، شبکه‌های فیلم‌های خانگی یا ماهواره در گذشته (۱۳۸۹، ۲ آبان)؛
- تهدیدهای استکبار جهانی و به‌صراحت سخن گفتن آن‌ها از جنگ صلیبی علیه دنیای اسلام: تولید و روانه بازار کردن هزاران فیلم سینمایی و بازی رایانه‌ای با هدف زشت‌نمایاندن چهره اسلام و مسلمانان (۱۳۸۵، ۲۵ فروردین)؛
- تلاش صدها مرکز گوناگون سایبری و محیط مجازی در نقاط مختلف دنیا برای تلقین یأس و ناامیدی به ذهن ملت ما به‌منظور از بین بردن نشاط، شور و تحرک: بازداشتن جوانان ما از تلاش و آرمان‌خواهی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین عوامل تبلیغات گوناگون امپراتوری خبری دنیا (۱۳۹۱، ۲۲ مهر)؛
- شیطان امروز دارای حرف، سخت‌افزار، و نرم‌افزار مدرن به‌منظور شبهه‌آفرینی، اخلال در عقیده، ایجاد تشویش در ذهن، تزریق ناامیدی، و ایجاد اختلاف با استفاده از اینترنت، ماهواره و روش‌های ارتباطی مدرن و فوق‌مدرن است (۱۳۹۰، ۲۰ مهر)؛
- شرکت گسترده مردم در انتخابات، نشانه‌ای از بیداری، هوشیاری، و همراهی آن‌ها با نظام: راه‌اندازی میلیون‌ها رسانه از جمله اینترنت توسط دشمن برای دلسرد کردن مردم (۱۳۹۰، ۱۰ اسفند).

منبع: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، ۲۵ فروردین ۱۳۹۵

برگرفته از: <http://farsi.khamenei.ir/search>

نمودار شماره (۱). مفاهیم و مقوله های مرکزی ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی در بیانات رهبر انقلاب

بحث و نتیجه گیری

در مجموع با توجه به نمودار شماره (۱) می‌توان مهم‌ترین بینش‌ها و دستاوردهای نظری در بازخوانی بیانات رهبر انقلاب اسلامی درباره ابعاد اجتماعی-فرهنگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی را در محورهای زیر جمع‌بندی کرد:

۱. به‌لحاظ ویژگی‌های ماهوی و انگیزشی و جایگاه اجتماعی-فرهنگی فناوری، باید به عاملیت تبعی آن توجه کرد. اقتضانات فناورانه در بستر فرهنگی جامعه ایران اسلامی، متغیری تعیین‌کننده به‌شمار می‌آید. همچنین، قدرت موجود در فناوری اگرچه توان قابل‌توجهی دارد، اما نمی‌تواند فارغ از قصد و نیت کنشگران عمل کند. فناوری به‌تنهایی قادر به سازمان‌دهی تمدن اسلامی نیست و ضرورت همراهی و هم‌سویی با پایه‌های فکری و اعتقادی برای جهت‌دهی به فناوری و پرورش آن یک نیاز اجتماعی است. علاوه‌بر این، انگیزه‌ها و فشارهای محیطی، اجتماعی، اقتصادی، روانشناختی و... انسان را به‌سمت ساختن فناوری‌ها می‌کشاند و رغبت و نیاز به آن‌ها مقدم بر مراجعه صرف است؛

۲. به‌لحاظ تمهیدات و ضرورت‌های اجتماعی-فرهنگی فناوری، لازم است به نقاط ضعف و مثبت فناوری‌ها در رویارویی با آن‌ها یا به‌کارگیری آن‌ها توجه شود. آن‌ها قادرند اعتقادات، نشاط اجتماعی، تحرک علمی، پویایی کنشگران و فعال یا منفعل بودن کنشگران را تقویت یا تضعیف کنند. به‌لحاظ محتوایی، فناوری می‌تواند عرصه و آوردگاهی برای درگیری‌های فکری و فرهنگی باشد که به انسجام و همبستگی یا برهم‌زندگی و لجام‌گسیختگی یک جامعه بینجامد. فناوری‌های نوین به‌عنوان رهاورد مدرنیته ممکن است حامل اخلاق و معنویت متناسب با ارکان هویتی جامعه ایرانی-اسلامی نباشد؛ ازاین‌رو، لازم است که قانون‌گذاری، آموزش، نظارت و خودکنترلی در ابعاد اجتماعی یا فردی، فناوری را همراهی کند. یکی از بسترهای اجتماعی-فرهنگی برای فناوری، مقوله امنیت است. به‌علاوه، ارتباط نهادهای جامعه از جمله دولت و صنعت با بخش علم و فناوری، امری راهبردی خواهد بود.

۳. به‌لحاظ آسیب‌ها و تهدیدهای اجتماعی-فرهنگی فناوری، رهبر انقلاب اسلامی مفهومی‌هایی مانند «جنگ نرم»، «جنگ صلیبی»، «سلطه فرهنگی»، «تهاجم فرهنگی» و «ناتوی فرهنگی» را برجسته کرده‌اند. فناوری می‌تواند ابزاری برای رسیدن دشمنان و معارضان گفتمان انقلاب اسلامی به اهدافشان تلقی شود، کما اینکه این‌گونه بوده است. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مورد استفاده دولت‌های غربی می‌توانند در سطوح کلان تا خرد، نظام اجتماعی ایران اسلامی را آماج غرض‌ورزی‌های خود قرار دهند؛ به‌عنوان مثال، از وابسته‌سازی صنایع (در سطح کلان) تا ترویج

فرهنگ مصرف‌زدگی و تجمل (در سطح خرد) قابل‌شناسایی است. جوانان، یکی از مهم‌ترین عاملان اجتماعی در کلام رهبر انقلاب معرفی شده‌اند که بخش قابل‌توجهی از مقاصد بیگانگان، معطوف به آن‌ها است. همچنین ضربه زدن به بنیة هویت ایرانی-اسلامی، سیاه‌نمایی، ایجاد تشویش و تحریف واقعیت‌ها و توانمندی‌های نظام جمهوری اسلامی، از مهم‌ترین برنامه‌های دشمنان معرفی شده است.

فصلنامه علمی - پژوهشی

۲۴

دوره دهم
شماره ۱
بهار ۱۳۹۶

Archive of SID

منابع

- ابراهیم آبادی، حسین (۱۳۹۲). تأملی بر نسبت میان فناوری‌های اطلاعاتی با تغییرات در فرهنگ و مناسبات اجتماعی. تحقیقات فرهنگی ایران، ۶(۴)، ۱۰۶-۸۳. doi: 10.7508/ijcr.2013.24.004
- بشپیره، حسین (۱۳۷۳). یکسان‌سازی، یکتا انگاری، دیالکتیک تاریخی و مسائل توسعه سیاسی در ایران. فرهنگ توسعه، ۳(۱۷)، ۲-۶.
- بهرامی کمیل، نظام (۱۳۹۱). نظریه رسانه‌ها: جامعه‌شناسی ارتباطات. تهران: کویر.
- پایا، علی (۱۳۸۶). فناوری‌های نو و فرهنگ. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- تافلر، آلوین (۱۳۷۰). جایه‌جایی در قدرت: دانایی و ثروت و خشونت در آستانه قرن بیست و یکم (مترجم: شهین‌دخت خوارزمی). تهران: خوارزمی.
- توکل، محمد (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی تکنولوژی. تهران: جامعه‌شناسان.
- جزایری، سیدمسعود (۱۳۹۰). جنگ نرم از دیدگاه مقام معظم رهبری. راهبرد فرهنگ، ۴(۱۶)، ۳۲-۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۱/۹/۱۳۸۳). بیانات در دیدار مسئولان سازمان صدا و سیما. برگرفته از: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3262>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۲۳/۶/۱۳۸۶). بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران. برگرفته از <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3401>
- داتن، ویلیام (۱۳۸۴). دگرگونی‌های اجتماعی در یک جامعه اطلاعاتی (مترجم: محمد توکل، و ابراهیم کاظمی‌پور). تهران: کمسیون ملی یونسکو.
- دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (۲۵/۱/۱۳۹۵). جست‌وجو. برگرفته از <http://farsi.khamenei.ir/search>
- راسل، برتراند (۱۳۷۱). قدرت (مترجم: نجف دریابندری). تهران: خوارزمی.
- رضایی، عبدالعلی (۱۳۸۳). تحلیل ماهیت تکنولوژی: آسیب‌شناسی علل بنیادی عقب‌افتادگی علمی و تکنولوژیکی جوامع اسلامی. تهران: مجنون.
- روشه، گی (۱۳۸۷). تغییرات اجتماعی (مترجم: منصور وثوقی). تهران: نی.
- شریعی، شهرزاد؛ و عظیمی طرقدری، محمد (۱۳۹۳). الزامات راهبردی جمهوری اسلامی در مدیریت بحران جنگ نرم. تحقیقات فرهنگی ایران، ۷(۳)، ۱۴۸-۱۲۷. doi: 10.7508/ijcr.2014.27.006
- شهریاری، حمید (۲۶/۱۲/۱۳۹۰). این فضا به اندازه انقلاب اسلامی اهمیت دارد. برگرفته از <http://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=19272>
- صبوری کاشانی، منوچهر (۱۳۷۷). از جامعه صنعتی تا جامعه فرا صنعتی: بررسی و ارزیابی نظریه‌ها. نامه علوم اجتماعی، ۱۲(۱۲)، ۹۱-۱۰۶.
- عامری، داود (۱۳۹۰). درآمدی بر مؤلفه‌های اساسی جنگ نرم. راهبرد فرهنگ، ۴(۱۶)، ۵۴-۳۳.
- عباس‌پور، مجید (۱۳۶۶). تکنولوژی و جهان امروز. تهران: صدرا.

عرفان منش، ایمان؛ و صادقی فسایی، سهیلا (۱۳۹۴). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی؛ مورد مطالعه: تأثیرات مدرن‌شدن بر خانواده ایرانی. راهبرد فرهنگ، ۸(۲۹)، ۶۱-۹۱.

فاستر، جرج مک‌لاند (۱۳۷۸). جوامع سنتی و تغییرات فنی (مترجم: سیدمهدی ثریا). تهران: کتاب‌فرا.

فلیک، اووه (۱۳۹۲). درآمدی بر تحقیق کیفی (مترجم: هادی جلیلی). تهران: نی.

کاستلز، مانوئل؛ و اینس، مارتین (۱۳۸۴). گفت‌وگوهایی با مانوئل کاستلز (مترجم: حسن چاوشیان، و لیلا جو افشانی). تهران: نی.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (جلد اول؛ مترجم: احد علی‌قلیان و افشین خاک‌باز). تهران: طرح‌نو.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (جلد سوم؛ مترجم: احد علی‌قلیان، و افشین خاک‌باز). تهران: طرح‌نو.

کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳). قدرت ارتباطات (مترجم: حسین بصیریان جهرمی). تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

کریمیان، زهرا؛ و احمدوند، علی محمد (۱۳۹۱). جامعه اطلاعاتی، هویت فرهنگی و رسالت دانشگاه‌ها. تحقیقات فرهنگی ایران، ۵(۳)، ۴۷-۷۶. doi: 10.7508/ijcr.2012.19.003

کیویستو، پیتر (۱۳۷۸). اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی (مترجم: منوچهر صبوری). تهران: نی.

گلدنز، آنتونی (۱۳۸۲). جامعه‌شناسی (مترجم: منوچهر صبوری). تهران: نی.

گالبرایت، جان کنت (۱۳۷۱). آناتومی قدرت (مترجم: محبوبه مهاجر). تهران: سروش.

لادریز، ژان (۱۳۸۰). رویارویی علم و تکنولوژی با فرهنگ‌ها (مترجم: پروانه سپرده). تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.

ماتالر، آرمان (۱۳۸۰). به سوی جامعه اطلاعاتی جهانی: چشم‌اندازی تاریخی (مترجم: کاظم معتمدنژاد). رسانه، ۱۲(۴۸)، ۲۰-۳۱.

محسنی، منوچهر (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی. تهران: دیدار.

نای، جوزف (۱۳۸۷). قدرت نرم (مترجم: محسن روحانی، و مهدی ذوالفقاری). تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

ویستر، فرانک (۱۳۹۰). نظریه‌های جامعه اطلاعات (مترجم: اسماعیل قدیمی). تهران: امیرکبیر.

هنسون، جریس؛ و نارولا، اوما (۱۳۸۱). تکنولوژی‌های جدید ارتباطی در کشورهای در حال توسعه (مترجم: داود حیدری). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

Callon, M. (1986). The sociology of an actor-network. In: M. Callon, J. Law, & A. Rip, Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World, London: McMillan.

Castells, M., Fernández-Ardèvol, M., Linchuan Qiu, J., & Sey, A. (2007). *Mobile communication & society: A global perspective*. US: MIT Press.

- Dorf, R. (2001). *Technology, human, and society: Towards a sustainable world*. London: Academic Press.
- Garnham, N. (1999). Information politics: The study of communicative power (pp. 77-78). In: W. H. Dutton, (1999). *Society on the Line: Information Politics in the Digital Age*. Oxford: Oxford University.
- Garcia-Montes, J. M. C. M. (2006). Changes in the self resulting from the use of mobile phones. *Media, Culture, & Society*, 28(1), 67-82. doi: 10.1177/0163443706059287
- Geser, H. (2004). *Towards a sociology of the mobile phone*. Zuerich: Online Publications. Retrieved from http://socio.ch/mobile/t_geser1.pdf
- Geser, H. (2006). *Is the cell phone undermining the social order?(Understanding mobile technology in a sociological perspective)*. Zuerich: Online Publications. Retrieved from http://geser.net/intcom/t_hgeser28.pdf
- Giddens, A. (1985). *The nation state and violence* (Vol. 2). Cambridge: Polity.
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. New York: Free Press of Glencoe.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Internet Society (2016. July 21). *Global internet penetration*. Retrived from <http://www.internetsociety.org/map/global-internet-report>
- Internet World Stats (2016. Agust 28). *Iran: Internet usage, broadband and telecommunications reports*. Retrived from <http://www.internetworldstats.com/me/ir.htm>
- Internet World Stats (2016. September 12). *Middle East*. Retrived from <http://www.internetworldstats.com/middle.htm>
- Jordan, T. (2001). *Cyberpower*. London: Routledge.
- Karvalics, L. Z. (2009). *Information society dimensions*. Szeged: JATEP.
- Latour, B. (1999). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. US: Harvard University.